

Ринок фінансово-банківських послуг

Володимир ШЕНАЄВ

**СВІТОВІ ГРОШІ:
ІСТОРІЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ****Резюме**

Розглянуто історію становлення світових грошових систем. Проаналізовані основні принципи Бреттон-Вудської, Ямайської та Європейської валютних систем, а також місце євро і долара в сучасному грошовому обігу. Порушено питання про вплив біполярної світової валютної системи на економіку Росії.

Ключові слова

Світова валютна система, національна валюта, конвертабельність, євро, долар, рубль, Європейський Союз.

Класифікація за JEL: E42; E52; F37.

© Володимир Шенаєв, 2008.

Шенаєв Володимир, доктор економічних наук, член-кореспондент РАН, радник РАН, Російська Федерація.

Процеси глобалізації та інтеграції світової економіки в сучасних умовах торкаються не лише сфери промисловості та послуг, а й грошового обігу.

У зв'язку з цим доцільно поставити запитання про те, чим сьогодні є гроші? Йдеться про національні і світові гроші, тісно між собою пов'язані через взаємодію національних та світового ринків. Гроші були та залишаються загальним еквівалентом, виконуючи, насамперед за допомогою ціни, функцію міри вартості, тобто через визначення мінової вартості товарів. У масштабах усього господарства сума мінової вартості товарів дорівнює сумі цін, оскільки ціни є лише грошовою формою вираження їх мінової вартості чи іншим вираженням сукупної суспільної праці.

Важливе питання теорії грошей – про представницьку вартість нинішньої грошової маси загалом та її одиниці, знаходить своє пояснення в законі грошового обігу. Закон грошового обігу вимагає ув'язки при виконанні грошима всіх функцій, починаючи з міри вартості і надалі засобу обігу, платежу, нагромадження та заощадження, як у національних масштабах, так і на світовій арені. При цьому необхідно вбачати відмінність між функцією грошей та їх видами і різноманітними інструментами, за допомогою яких здійснюються ці функції грошей. Розвиток грошового обігу не змінює їхніх функцій. Вони зберігаються, але з'являються різноманітні нові види грошей та грошових інструментів. На даний час, нарівні з банкнотами, які емітують центральні банки, функціонують звичайні векселі (документ комерційного кредиту) і чеки (інструмент комерційних банків), які використовуються як на національних, так і на світових ринках. З'явилися тепер і мультивалютні депозити та мультивалютні чеки. Дедалі більшого поширення набувають електронні гроші та пластикові картки.

Відхід від золотодевізного стандарту в міжнародних валютно-кредитних відносинах, що завершився на початку 1970-х рр., зумовив посилення дискусії з питання про світові гроші.

Світові гроші – це гроші, які фігурують на світовому ринку, де вони виконують ті ж функції – міру вартості, засобу платежу, засобу обігу і засобу нагромадження та заощадження, – що й національні гроші всередині країни. Міра вартості проявляється в курсах валют та світових цінах. Загальний платіжний засіб, загальний купівельний засіб необхідні для здійснення міжнародних розрахунків та платежів. У золотовалютних резервах центральних банків є нагромадження у вигляді міжнародних ліквідних ресурсів.

До Першої світової війни проблеми національних грошей на світовому ринку не існувало, а питання про конвертабельність не виникало, оскільки існував золотий стандарт. Становлення золотомонетного стандарту у світі закінчилось із переходом Росії, згідно з реформою Вітте у 1895–1897 рр., до золотого рубля.

З початком у 1914 р. Першої світової війни золоті монети виходять з обігу всіх країн. Після її закінчення постало питання про те, що необхідно

здійснити, аби повернути золото на роль світових грошей. У 1922 р. у Генуї з цією метою збирається конференція, на якій було прийняте рішення відмовитися від використання золота як засобу обігу, але зв'язок із золотом зберегти, впроваджуючи для міжнародних розрахунків золотозлитковий і золотодевізний стандарти. У першому випадку гроші при появі дисбалансу в розрахунках мали обмінюватися безпосередньо на золоті злитки; у другому, – за допомогою валюти, пов'язаної із золотозлитковим стандартом.

Генуезька конференція була стурбована передусім проблемами національних грошових систем. Тоді до золота як до грошей повернулись у національних масштабах, дотримувались так названих «золотих точок», що стримували інфляційні процеси всередині країни, а також надмірні коливання валютних курсів у міжнародних розрахунках. Впродовж світової економічної кризи 1929–1933 рр. відбувся крах золотих стандартів. Розпочалися торгові та валютні війни 1930-х рр., засновані на знеціненні валюти тієї чи іншої країни, на валютному демпінгу.

Англія, а потім й інші країни почали створювати навіть спеціальні фонди для знецінення національної валюти з метою підвищення конкурентоспроможності своїх товарів на світовому ринку. Виникли так звані «плаваючі» курси чи курси, що коливалися, не обмежені вже «золотими точками». У результаті багато країн почали впроваджувати валютні обмеження, іншими словами, вільно обмінювати валюту було неможливо, неможливо було й вивезти валюту з країни. Не дозволялося і ввезення валюти. А як торгувати та розплатуватися? Тоді нарівні з валютними обмеженнями, які вперше застосовувались у капіталістичному світі, виникають валютні кліринги. Вони були двосторонніми, а після Другої світової війни виникли вже й багатосторонні кліринги. Багатосторонній кліринг, створений у 1950 р. 17 європейськими країнами у рамках «плану Маршалла», ставив за мету зробити національні валюти знову оборотними. Саме тому й був створений Європейський платіжний союз (ЄПС).

Теорія грошей розкриває об'єктивні закономірності не лише функціонування національних грошових систем, а й валютних відносин у світовій економіці. Скільки б не існувало проектів реорганізації світової валютної системи, усі вони обертаються навколо закономірностей і умов функціонування світових грошей, тобто навколо того, як проявляється міра вартості і що та як є засобом платежу, купівельним засобом та резервами на світовому ринку.

Суть і недоліки Бреттон-Вудської валютної системи і Ямайської валютної системи можна зрозуміти, лише проаналізувавши, наскільки міждержавні угоди у сфері валютних відносин відображають об'єктивні умови, що склалися у світовому господарстві.

Бреттон-Вудська валютна система

Бреттон-Вудська валютна система базувалась на чотирьох основних засадах.

По-перше, на доларовому стандарті, за якого долар виконував роль загального еквіваленту, тобто грошову функцію міри вартості прийняли США з обов'язком розмінювати долари на золото за твердо встановленою угодою – 35 дол. за одну тройську унцію золота (31,1 г). Цей обмін поширювався лише на членів Міжнародного валютного фонду (МВФ) в особі їх центральних банків. Отже, фактично це був золотодоларовий стандарт у міжнародних розрахунках.

По-друге, були встановлені тверді валютні паритети, чи фіксовані курси. Усі країни фіксували в МВФ паритети своїх валют до долара, а через крос-курси до інших валют (у цьому проявилась ключова позиція долара). Коливання валютних курсів навколо фіксованих паритетів допускалось лише в межах $\pm 1\%$ (пізніше $\pm 2,25\%$). Це робило великий вплив на ціноутворення. Кожний центральний банк був зобов'язаний підтримувати курс валюти своєї країни до долара у зазначених межах (за допомогою валютних інтервенцій у рамках так названої «валютної змії»).

По-третє, долар був введений до міжнародного платіжного обороту як засіб обігу та платежу.

По-четверте, долару було відведено роль ключової, чи основної резервної валюти (функція накопичення та заощадження).

Бреттон-Вудська валютна система проіснувала до 1973 р. У 1971–1973 рр. основні її засади були зруйновані. 15 серпня 1971 р. президент США Ніксон оголосив про припинення обміну доларів на золото, що підірвало стійкість цієї валюти, її надійність та довіру до неї. Вперше з 1934 р. відбулась девальвація долара, розпочалась «втеча» від долара, що послабило його роль у світовому ціноутворенні через крос-курси валют. Рухнула й друга засада Бреттон-Вудської валютної системи – твердо фіксовані паритети валют та вузькі рамки коливання навколо них валютних курсів. Спроба зупинити цей процес за допомогою «валютної змії» успіху не мала. Значно послаблені були третя та четверта засади, покладені в основу Бреттон-Вудської системи: виконання функції засобу обігу та платежу в міжнародних розрахунках, а також виняткові повноваження долара у якості «резервної валюти». Іншими словами, претензії долара на монопольне виконання усіх функцій світових грошей ставали дедалі більш хиткими.

Неспроможність такої ролі пояснюється тим, що жодна національна валюта, на яку б економічну і політичну міць держави вона не спиралась, не може стати повноцінними світовими грошима. Емісію долара визначали і досі визначають потреби головним чином економіки США. Надходження доларів до міжнародного платіжного обороту пов'язане з пасивом платіжно-

го балансу США, а не з реальними потребами, міжнародних розрахунків. Пасивне сальдо платіжного балансу США за період 1950–1971 рр. становило 62 млрд дол.¹ Ці долари й осіли поза США в каналах міжнародного грошового обігу та резервах у якості «доларової навіси». На їх основі вже наприкінці 50-х рр. у Західній Європі виник новий міжнародний ринок короткотермінових капіталів, чи ринок євродоларів.

Тривав процес падіння монопольної ролі долара у грошовій сфері. Частково виконання функції світових грошей дедалі більшою мірою стали здійснювати «тверді» національні валюти інших країн, а 1 січня 1970 р. були запроваджені у практику СДР (*special drawing rights*)². Початково вони становили лише право на одержання валют країн – членів МВФ, але надалі почали виконувати, хоч і в обмежених розмірах, грошові функції – міри вартості, засобу платежу, накопичення.

З руйнуванням Бреттон-Вудської валютної системи розпочався пошук нових засад функціонування світової валютної системи. Перехідний період до другої світової валютної системи тривав до 1976 р., коли відбулась міжнародна конференція у столиці Ямайки – Кінгстоні. 1 квітня 1978 р. МВФ офіційно визнав крах Бреттон-Вудської системи, що означало набрання чинності нових правил функціонування валютної системи відповідно до Ямайських угод.

Ямайська валютна система

Що ж становить нова світова валютна система і в чому її відмінність від Бреттон-Вудської?

По-перше, вперше в історії міжнародних грошових відносин було оголошено, що золото більше не є світовими грошима. З 1975 р. МВФ не вказує на золотий вміст валют національних держав. Таким чином, долар було відірвано від золота, і припинився обмін його на благородний метал. Ставка була зроблена на так названі СДР – безготівкову міжнародну одиницю, складену спочатку на базі «кошика» 16 провідних валют, а в даний час – 4 (долар, євро, єна, фунт стерлінгів). Проте СДР не вдалось витіснити долар, та й сама ця синтетична розрахункова грошова одиниця майже наполовину (42%) складалася з долара. Хоча монопольне положення долара і не було суттєво розхитано, однак його питома вага зменшилася й у валютних операціях, й у торговій сфері, й у валютних резервах.

¹ Международный ежегодник 1972 г. Политика и экономика. – М.: Политическая литература, 1972. – С. 139.

² Международный ежегодник 1986. Политика и экономика. – М.: Политическая литература, 1986. – С. 136.

По-друге, Ямайська валютна система замінила засаду фіксованих курсів на плаваючий, тобто відбулась відмова від прив'язки національних валют до долара. Спочатку коливання були в межах, як уже зазначалось, $\pm 1\%$, потім $\pm 2,25\%$, і, нарешті, відбулось повне скасування прив'язки валюти до долара.

По-третє, було передбачено розширення участі інших валют у виконанні міжнародних розрахунків і платежів, а також поповнення валютних резервів (їх частка збільшилась, порівняно з попередніми періодами). При обох валютних системах ХХ ст. все ж панівне положення посідав долар, хоча на п'єдестал світових грошей потрапляли й інші валюти, насамперед німецька марка, а також французький і швейцарський франки, англійський фунт стерлінгів.

Ямайська валютна система становила компроміс у міжнародному суперництві, насамперед між Західною Європою і США.

Європейська валютна система

Оскільки засади, на яких ґрунтувалась Ямайська валютна система, від самого початку показали свою неефективність, країни ЄС прийняли рішення створити в рамках Ямайської світової валютної системи свою власну міжнародну регіональну Європейську валютну систему (ЄВС). Підготовка до створення цієї системи розпочалась ще в часи кризи Бреттон-Вудської валютної системи, проте набрала вона чинності майже одночасно з початком дії Ямайської валютної системи.

Проекти створення ЄВС були пов'язані з інтеграційним процесом у Західній Європі та відображали різні підходи до інтеграції з боку насамперед Франції та ФРН. Франція виступала за пріоритет інтеграції у валютній сфері, а ФРН вважала, що валютний союз повинен завершити економічний інтеграційний процес. Саме тому французькі плани валютної інтеграції одержали назву «теорії мотору», а західнонімецькі – «теорії коронації». Вже в 1970 р. обговорювались проекти ЄВС, представлені французом Р. Барром у 1969 р. і німцем К. Шиллером у 1970 р. Для подолання розбіжностей було створено комітет на чолі з прем'єр-міністром Люксембурга П. Вернером. У представлений у жовтні 1970 р. доповіді П. Вернера було опрацьовано компромісний варіант для «економістів» і «монетаристів».

План Вернера було схвалено 14 грудня 1970 р. Його здійснення було розраховано на три етапи. Перший етап (1971–1973 рр.) передбачав координацію бюджетної, кредитної і валютної політики, лібералізацію руху капіталу та створення Європейського фонду валютного співробітництва (ЄФВС). На другому етапі (1974–1979 рр.) мали виникнути наднаціональні органи з правами в галузі фінансової, грошової, кредитної та валютної політики. І, нарешті, третій етап передбачав впровадження у 1980 р. єдиної ва-

люти та створення європейської федеральної грошово-кредитної системи (на зразок ФРС у США).

План Вернера було покладено в основу валютної інтеграції, хоча практика внесла в нього існуючі корективи. Він не був здійснений у зазначений час, проте його ідеї у значній мірі були втілені пізніше. У ході виконання цього плану були випробувані такі новоутворення, як «змія в тунелі», коли 10 країн ЄС нарівні з обмеженням коливань курсів валюти між собою, в розмірах $\pm 2,25$, одночасно дотримувались таких же меж відхилення курсів їх валют від долара, відповідно до Смітсоновської угоди від грудня 1971 р. Проте незабаром низка країн вийшли з цієї угоди. 19 березня 1973 р. було створено новий валютний блок, члени якого зобов'язались дотримуватись меж коливання курсів валют у $\pm 2,25\%$ між собою, а не відносно долара США.

До системи «валютної змії» увійшли як країни – члени ЄС (ФРН, Франція, Бельгія, Голландія, Данія), так і інші європейські держави (Швеція, Норвегія, Австрія). Хоча ця система проіснувала до створення ЄВС у березні 1979 р., вона не відзначалася міцністю і стабільністю.

Іншим елементом західноєвропейської валютної інтеграції став створений у квітні 1973 р. європейський фонд валютного співробітництва і європейська розрахункова одиниця (ЄРО). До березня 1975 р. ЄРО була прив'язана до долара, а із кінцевим розвалом Бреттон-Вудської валютної системи – до СДР станом на 28 червня 1974 р. До «кошика» ЄРО ввійшли валюти дев'яти країн ЄС.

Що ж являла собою ЄВС і які були засади її функціонування?

По-перше, була створена нова, на основі кошика, європейська синтетична валютна одиниця. По-друге, встановлені тверді курси для валют країн-учасниць і межі відхилень від них. По-третє, зміцнено базу валютних резервів і кредитного механізму. По-четверте, було передбачено створення європейського валютного фонду (ЄВФ), який міг би з часом узяти на себе функції центрального європейського банку.

Наріжним каменем ЄВС стало екю, яке замінило ЄРО, проте використало її метод визначення представницької вартості через кошик валюти країн – членів ЄС. Перше котирування екю впливало з представницької вартості одного ЄРО на 30 березня 1979 р. Цікаво зазначити, що питома вага німецької марки в екю становила 33%, а французького франка – 19,8%, тобто ці дві валюти, по суті, лежали в основі екю³.

Створення ЄВС відкрило новий етап у валютних розбіжностях між головними центрами міжнародного суперництва – США, Західною Європою та Японією. Варто визнати, що Ямайська світова валютна система не зуміла здійснити закладені в ній засади, насамперед посилити роль СДР та по-

³ Актуальные проблемы международных валютно-кредитных отношений // Научные труды МФИ. – М., 1982. – С. 19.

хитнути монопольні позиції долара у світовій валютній системі. Європейській валютній системі також не вдалось надати екю такого значення, яке певною мірою могло б серйозно протистояти долару.

Економічний та валютний союз

Перспективи ЄВС залежали від поглиблення інтеграційних процесів у Західній Європі загалом, від успіхів створення Економічного та валютного союзу (ЕВС), який передбачав координацію економічної політики, встановлення твердих меж внутрішнього знецінення грошей і коливань валютних курсів, створення Європейської системи Центральних банків і єдиної європейської валюти до 2000 р. Це було визначено на зустрічі глав держав ЄС у Маастрихті у грудні 1991 р. Ще в червні 1988 р. був створений комітет під головуванням Ж. Делора. Комітет подав для обговорення проект ЄВС, схвалений 26–27 червня 1989 р. План Делора був розрахований на три етапи.

Перший етап розпочався 1 червня 1990 р. із впровадженням лібералізації руху капіталів. Таким чином завершилось створення європейського внутрішнього ринку, відбулося зближення економічної політики, насамперед у галузі макроекономічних показників, було досягнуто узгодженості фінансової та регіональної політики. Другий етап, який розпочався у 1994 р., передбачав висновок спеціальної угоди з економічного співробітництва і створення Європейського центрального банку (ЄЦБ) для проведення валютної політики в рамках ЄС, Головною організаційною подією цього етапу було заснування Європейського валютного інституту (ЕВІ) з метою координації валютної політики держав, зміцнення ролі екю і підготовки створення Європейського центрального банку. Нарешті третій етап, який розпочався 1 січня 1999 р., передбачав передачу низки найважливіших економічних і валютно-політичних компетенцій національних органів Європейському Союзу. За розрахунками КЕС, валютний союз дозволив країнам, які беруть у ньому участь, економити щороку від 13 до 19 млрд екю на ліквідацію витрат, пов'язаних з обміном національної валюти та іншими трансакційними розрахунками⁴. Відповідно до Маастрихтської угоди, із впровадженням євро та створенням ЄЦБ відбулось кінцеве оформлення ЕВС. Таким чином, третій завершальний етап характеризувався тим, що Європейський центральний банк почав виробляти єдину валютно-фінансову політику в рамках ЄС. У даний час поки лише 12 країн з 25 ЄС (враховуючи 10 країн ЦСЄ, які вступили до ЄС 1 травня 2004 р.) уніфікують грошово-кредитну та фінансову політику і намагаються здійснити всі цілі «магічного багатокутника», а також виконати всі критерії Маастрихту у сфері грошей, кредиту, фінансів, ва-

⁴ Wirtschaft und Unterricht. – 1991. – № 6. – S. 3.

люти, платіжного балансу. Цей простір отримав назву «зони євро», чи «Євроленду».

На території 12 країн – членів ЄС утворено єдиний економічний простір, на якому функціонує ЄЦБ і європейська валюта – євро. З 1 січня 1999 р. євро виступало лише в безготівковому обороті, а готівковий грошовий обіг здійснювався національними грошовими одиницями 12 країн – членів європейського валютного союзу. Таким чином, на території «єврозони» більше двох років був паралельний обіг національних валют і безготівкового євро. З 2002 р. євро увійшло в готівково-грошовий обіг, а національні валюти припинили своє існування. У 2004 р. до ЄС приєдналися ще 10 країн, які отримали можливість вступити до «Євроленду».

Щоб визначити роль євро у світовій валютній системі, необхідно враховувати процеси, які відбуваються у світовій економіці під впливом об'єктивних економічних законів. Ці закони, зокрема у сфері грошового обігу, діють не лише в національних масштабах, а й у світовій економіці. Тут проявляється взаємозв'язок і взаємозалежність цілої низки показників, серед яких гроші чи валюта грають виняткову роль. Тому, коли йдеться про долар і євро як про засіб обігу, платежу і розрахунків, нагромадження валютних резервів, з точки зору теорії, можна з'ясувати, що раціонально, а що ні. Як вже зазначалось, зі створенням Бреттон-Вудської валютної системи в 1944 р. долар узяв на себе виконання функції світової валюти, не відповідаючи законам грошового обігу по суті світової валюти.

Що стосується євро, яке прийшло на зміну екю, то справа не в назві. Можна було новий зміст повністю вкласти і в екю. Головне полягає в поглибленні процесів інтеграції, глобалізації економіки на європейському просторі. І це реальні об'єктивні процеси, які підводять базу під єдину валюту в певному регіоні повністю і частково за його межами. Екю не вдалося стати міжнародною регіональною валютою тому, що ще не було європейського економічного і валютного союзу, хоча вдалося створити єдиний ринок. Впровадження євро відобразило принципово новий етап інтеграції, коли для координації валютно-фінансової політики створено Європейський центральний банк, наділений функцією емісії європейської валюти.

У чому ж полягає корінна вада долара як світової валюти? Насамперед у тому, що його емісію здійснює США і надходження у світовий оборот відбуваються на основі пасивного платіжного балансу США, а не відповідно до реальних потреб світового платіжного обороту. У результаті попит на долар та його пропозиція часто не співпадають.

Відомо, що більше половини світового товарообороту обслуговує долар, тоді як питома вага США зі своїми товарами та послугами у світовому товарообороті становить приблизно 15%. З цього випливає, що долар бере на себе виконання функцій світових грошей більше вкладу США у світовий товарооборот. Звідси виникає ситуація, коли емітовані США долари утворюють «доларовий навіс» у резервах і нагромадженнях інших країн.

Світові валютні резерви центральних банків на початку XXI ст. становили близько 2 трлн дол. У центральних банках промислово розвинутих країн (ПРК) вони скоротились з 60% в 1990 р. до 40% до початку 2000 р. А в країнах, що розвиваються (КР), навпаки, зросли з 40 до 60%. Більша частина світових валютних резервів припадає на долари. Природно, що в США валютні резерви склалися з інших валют і сягали лише двох відсотків від світових. На даний час більше половини світового експорту здійснюється в доларах. У доларах же номіновано близько половини ринку позичкового капіталу. Понад 80% становлять операції в доларах на валютному ринку,

Євро як міжнародна валюта перебуває в цілком іншій ситуації. Емісія євро передбачена відповідно до вимог законів грошового обігу, що діють на території європейських країн – членів «Євроленду». У євро є своя база, свій економічний простір та свій ЄЦБ, який здійснює емісію регіональної міжнародної грошової одиниці відповідно до вимог цього простору. У цьому полягає принципова відмінність між євро і долларом.

Для перспективи євро велике значення має розширення територіально-економічного простору ЄС, що пройшло вже у чотири етапи: у західному (Великобританія, Данія, Ірландія у 1973 р.), у південному (Греція в 1981 р., Іспанія і Португалія в 1986 р.), у північному (Австрія, Фінляндія і Швеція в 1995 р.) і з 1 травня 2004 р. у східному (Польща, Чехія, Угорщина, Словаччина, Словенія, Естонія, Латвія, Литва, Кіпр і Мальта) напрямках. Таким чином, утворився простір ЄС, і процес розширення ЄС ще не закінчено. У більш віддаленому періоді членами ЄС можуть стати балканські країни (Хорватія, Македонія, Албанія, Боснія, Сербія і Чорногорія). Прагне до ЄС і Туреччина. Правда, це відбудеться, очевидно, не скоро. Хто з цих країн витримає Маастрихтські критерії, той зможе потрапити до «Євроленду», а отже, обміняти національні гроші на євро.

Євро і доллар у сучасній світовій валютній системі

Європа в результаті процесу інтеграції успішно просувається у створенні єдиного економічного простору, який з утворенням Європейського центрального банку підкріплюється інституційно. Якісно нова ситуація пов'язана з появою регіональної європейської грошової одиниці, яка спирається на свою економічну базу, і в цьому запорука успіху євро. Це не просто політична боротьба між Європою і США, а відображення об'єктивних економічних процесів. І чим більшою буде економічна база в євро, тим більше зросте його частка і роль у виконанні функції світових грошей, тоді як питома вага долара США буде падати і відображати значною мірою те місце, яке ця країна реально займає у світовій економіці, а отже, доллар щонайменше виконуватиме функції світових грошей.

Особливістю нових країн Східної Європи, які вступили до ЄС, є високий ступінь відкритості їхніх економік. Достатньо сказати, що питома вага зовнішньої торгівлі становить приблизно 60% ВВП (для порівняння в Німеччині – майже у 2 рази менше). При цьому частка ЄС у зовнішній торгівлі східноєвропейських країн і до об'єднання становила 75%, а отже, подальших особливих змін у напрямках їхньої зовнішньої торгівлі відбуватися не буде. Десятка нових членів ЄС різко змінила спрямованість своїх зовнішньоекономічних відносин ще до вступу до ЄС. Це відбулось за рахунок Росії, частка якої в їх експорті нині становить не більше 1%. Все інше йде головним чином у країни ЄС. Єдиним винятком була Польща. Частка Росії в її експорті становила 8%, проте після дефолту 1998 р. поставки в Росію з Польщі скоротились до 3%. Імпорт з Росії в країни регіону зазнав менших змін (завдяки його енергетичній структурі), і тепер він коливається від 4% у Чехії до 12% у Словаччині. Основні труднощі свого перебування в ЄС нові члени вбачають у вирішенні соціальних питань. Достатньо навести приклад Словаччини, де заробітна плата становить приблизно 15% середнього рівня в ЄС. На ліквідацію розриву, за деякими прогнозами, піде 20–30 років⁵.

Співвідношення економічного потенціалу між ЄС та США позначається на курсі євро і долара. Початковий курс євро становив 1,17 дол. Це був єдиний момент, коли курс був розрахований, а не ринковий. І євро просто сприйняло курс еку. Після цього впродовж двох з половиною років курс євро падав відносно долара до 0,89 дол., що становило близько 40%. У середині 2001 р. ситуація принципово змінилась: євро почало зростати відносно долара.

Складається парадоксальна ситуація: при виході з депресії ЄС відстає в економічному рості, проте курс валют йде у зворотному напрямку, тобто євро обганяє долар. У квітні 2005 р. одне євро коштувало вже 1,34–1,35 дол. Причину цього експерти вбачають у свідомій політиці ФРС США, що знизив облікову ставку до 1%. У результаті в інвесторів пропав інтерес до вкладень на фінансових ринках США, що призвело до від'ємного сальдо платіжного балансу США, яке в минулому році перевищило 400 млрд дол. До цього слід додати величезні розміри військових видатків у федеральному бюджеті (понад 500 млрд дол. за минулий рік), а також дефіцит торгового балансу⁶.

Важливою особливістю нової світової валютної системи, що зароджується, з якою світ вступає у XXI ст., є поява регіональної міжнародної валюти, тоді як досі світова валютна система характеризувалась взаємодією національних валют. Саме цим євро відрізняється і від долара, і від усіх інших національних валют світу. З появою євро зроблено крок до світової валюти по суті, а не лише при виконанні функцій неіснуючої поки єдиної світової валюти. Обидві попередні світові валютні системи (Бреттон-Вудська і Ямайська) базувались на доларі, а СДР і еку фактично були синтетичними

⁵ Известия. – 2004. – 13 апр. – С. 15.

⁶ Известия. – 2004. – 28 февр.; 13 апр.

грошовими одиницями, які ґрунтувалися на низці національних валют. Євро є не національною, а міжнародною регіональною грошовою одиницею, яка завойовує дедалі більший економічний простір. Не виключено, що аналогічні міжнародні регіональні валюти можуть виникнути і в інших частинах світу, зокрема в Азії та Латинській Америці.

Євро розпочало свою діяльність на європейському економічному просторі 12 країн і, як мінімум, вже взяло на себе внутрізональну торгівлю. Нарівні з цим почалось вивільнення долара з валютних резервів центральних банків «Євроленду». Будуть замінюватись на євро й операції з фінансовими інструментами, які поки здійснюються у доларах. На євро почнуть переходити й інші сегменти світової економіки, які також досі обслуговувались доларами. Це вивільнить частину доларів, а отже, збільшить їх пропозицію, а не попит. Таким чином, у перспективі у сфері валютного курсу більш сприятлива тенденція складеться для євро, а не долара.

Роль та місце євро і долара у світовій валютній системі XXI ст. визначається співвідношенням економічних сил ЄС та США. Тенденції в розвитку європейської інтеграції проглядаються на користь євро, проте не можна не враховувати прагнення США винести свій інтеграційний процес за межі своєї країни і Північної Америки. Не виключено також виникнення азійської валютної зони з центром у Японії чи Китаї. Таким чином, до кінця XXI ст. можуть існувати щонайменше три міжнародних валютних зони, які ґрунтуються на трьох центрах сили світового суперництва. І тоді не національні валюти, а валюти трьох міжнародних валютних зон будуть виконувати функції світових грошей у світовій економіці. Правда, ця перспектива через японську єну доволі проблематична по суті і за часом.

Росія і біполярна світова валютна система

Нова міжнародна біполярна валютна система не може не позначитись і на Росії, яка найближчим часом навряд чи зможе протиставити свою валюту долару чи євро. Тому рубль повинен пристосовуватися до створюваної нової біполярної світової валютної системи. Починаючи з 1992 р., уряд Росії здійснював проамериканський курс та проводив доларизацію на території РФ, що призвело до дефолту 17 серпня 1998 р. Нинішній уряд повинен відійти від проамериканського курсу й узяти орієнтир на Європу та інші країни, з якими в неї дуже тісні економічні відносини у торгівлі, послугах, русі капіталу в усіх формах (прямі інвестиції, цінні папери і банківські кредити). В умовах проамериканського курсу в Росії зміцнились відносини з міжнародними фінансовими організаціями (МВФ і МБРР), які перебувають під впливом США, та дещо послабились відносини з Лондонським та Паризьким клубами, в яких провідні позиції займають європейські банки і країни, насамперед – члени ЄС.

XXI ст. розпочинається для Росії зі зміцнення відносин з країнами ЄС, і тому очевидно є необхідність переорієнтації у валютних відносинах на євро при дедоларизації, що, у свою чергу, зміцнить роль євро на світовій арені.

Використання євро в Росії охопить низку важливих сфер міжнародних економічних відносин. Вже розпочалась зміна валюти зовнішньоторгових контрактів у зовнішній торгівлі, де на сьогодні долар обслуговує приблизно 80% обороту. Валютні резерви Центрального банку Росії, які у 2006 р. перевищили 200 млрд дол., також складаються переважно з доларів, частка яких становить щонайменше 80%. Приблизно таку ж питому вагу займають долари у зарубіжних активах російських комерційних банків. Міжнародні розрахунки і платежі Росії здійснюють поки що приблизно на 80% у доларах, тоді як 60% зовнішньої торгівлі Росії припадає на Європу, і тільки 8% – на США.

Поліпшення економічних відносин з країнами ЄС отримало хороший імпульс після ратифікації Угоди про партнерство і співробітництво (ППС) між РФ і ЄС наприкінці 1997 р. Це зобов'язує Росію значно більше уваги приділяти використанню євро. До того ж не можна не враховувати посилення негативних моментів у відносинах між Росією і США, зумовлених, зокрема, різким скороченням імпорту сталі з Росії, погрозами і навіть санкціями проти її організації через відносини з цілою низкою інших держав, небажаних для США.

Що стосується перспектив розвитку євро і європейської інтеграції, то можливі два шляхи. Або назад до національних держав з виходом із ЄВС, або вперед до Сполучених Штатів Європи⁷. Більше шансів має створення Великої Європи, у якій з часом займе своє місце й Росія.

Президент В. В. Путін у своєму щорічному посланні (у 2004 р.) поставив низку важливих проблем, серед яких вказав на необхідність мати якнайшвидше цілковито конвертований рубль. Після цього деякі, чиновники, що перебувають поруч із президентом, заявили про можливість розв'язання цього завдання вже у 2007 р. На наш погляд, якщо досягнення цілковитої конвертованості рубля пов'язати зі вступом у ВТО і ліквідацією бідності, то вимагатиметься тривалий проміжок часу, тим більше, що запропонованих президентом 10%-вих темпів зростання за рік навряд чи вдасться досягти.

Як же ставитись до цих завдань? Перше запитання – як взагалі розуміти оборотність і, тим більше, цілковиту конвертованість рубля? Якщо ми говоримо про цілковиту, завершену конвертабельність рубля, то ми повинні мати на увазі гроші, які виконують усі властиві їм функції як усередині країни, так і на світовій арені. У зв'язку з цим і конвертабельність рубля також включає внутрішню і зовнішню, за поточними і капітальними статтями. Відповідно до платіжного балансу, поточні рахунки – це торгівля, послуги, нерухомість, перекази. І друга частина – це капітальні статті, пов'язані з прямими і портфельними інвестиціями (облігації і акції, банківські кредити і ринок цінних паперів). Щодо внутрішнього обміну чи конвертабельності рублів у іноземну ва-

⁷ Forum. – 1999. – № 9. – Р. 4.

люту, то у 1993 р. Росія до цього вже підійшла та обмінює рублі на валюту вільно, проте без виконання валютою функції розрахунків і платежу.

Що ж необхідно зробити в даний час, щоб підійти до дійсно цілковитої оборотності рубля? Вступ у ВТО та цілковита оборотність рубля – це дві цілі, які необхідно ставити. Уся справа в тому, як їх здійснити і за який період? Необхідно поступово усувати ті обмеження, які перешкоджають виконанню рублем усіх функцій грошей всередині і поза країною. У міру того, як знімаються усі існуючі нині обмеження, з'являється той рубль, який зараз тільки частково внутрішньо є оборотним. Проте він уже стає поступово і зовнішньо оборотним, якщо конвертується за кордоном, визнаний валютою платежу, розрахунків, надходить до світових валютних резервів.

Перехід від нині обмеженої конвертабельності до цілковитої конвертабельності рубля означає насамперед вільне ввезення та вивезення рубля за кордон. Необхідно до цього прагнути. Необхідно досягати того, щоб і в готівковій, і в безготівковій формі рубль спрямовувався за кордон та в західних банках відкривались рублеві рахунки.

Нам необхідно пробиватися на світовий ринок, необхідно укласти вигідні для нас контракти не лише в доларах, а й у рублях. Можливо, для прискорення процесу просування від нинішньої часткової оборотності до цілковитої конвертабельності рубля потрібно повернутися до ідеї паралельної валюти. Проте в будь-якому випадку найближчим часом цілковита конвертованість рубля неможлива. Для цього потрібно навіть не десять років, а значно більше, щоб ми, розвиваючи нашу економіку, дійшли до такого становища, коли рубль міг би стати цілковито оборотним. Тому такі заклики можуть принести тільки шкоду, оскільки будуть форсуватися адміністративними мірами. Зробити рубль цілковито оборотним зараз, коли ми навіть не досягли рівня розвитку економіки 1991 р., нереально.

Стаття надійшла до редакції 27 травня 2008 р.